

РОЗДІЛ II

Лексична семантика

УДК 811.112.2:398.91

Марія Бараняк

Мовна реалізація каузативності в німецьких прислів'ях (на матеріалі суспільно-політичного дискурсу)

У статті здійснено спробу дослідити способи мовного вираження каузативності у німецьких прислів'ях, представлених у суспільно-політичному дискурсі. Вербалізація причинно-наслідкових відношень у каузативних конструкціях можлива на різних рівнях мови, однак одним із найперспективніших аспектів вивчення цієї проблеми є аналіз реалізації каузативності у дискурсі та у прислів'ях як самостійних мікротекстах зокрема. Каузативний ланцюг у пареміологічних текстах переважно еліптичний із погляду семантики. У цій статті розглянуто також різні види модифікації фразеологічних одиниць у дискурсі.

Ключові слова: каузативність, каузативна ситуація, каузативний ланцюг, пареміологічний текст, модифікація.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблема дослідження вербалізації каузативності представлена у сучасній лінгвістиці переважно або в межах синтаксичних відношень, або лише за допомогою певних лексичних одиниць (Д. В. Кононова, Г. І. Глушук-Олея, І. В. Ступак, Н. С. Леміш). Доцільно було б розглядати цю категорію в межах дискурсивного підходу, тобто у поєднанні каузативних конструкцій із супровідними чинниками у тексті (онтологічними, соціокультурними, психологічними тощо) [5, с. 120]. Вивчення реалізації каузативності у прислів'ях набуває особливої актуальності, оскільки цей тип фразеологічних одиниць, виступаючи завершеним реченням, може бути введений у контекст без використання інших лексичних одиниць. Прислів'я розглядаємо як самостійні «мікротексти» на семантичному рівні, які містять соціокультурну, історичну та психологічну інформацію певного народу [7, с. 106].

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Фразеологічна система кожної мови ніколи не залишалася поза увагою лінгвістів, оскільки її одиниці містять певну концентрацію мовного коду народу, а категорія каузативності володіє більш специфічними стереотипними ознаками мовної спільноти, ніж, наприклад, категорії місця, часу чи простору, які мають більш загальні характерні ознаки (Т. А. Ященко, О. В. Колесникова, Г. І. Глушук-Олея). Вагомими стали дослідження модифікацій фразеологічних одиниць у німецькій мові С. Б. Пташник, а також праці, присвячені дослідженню пареміологічної системи німецької мови П. Гржибека.

Мета статті – визначити механізми вираження каузативності в німецьких прислів'ях за допомогою мовних засобів. Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) з'ясувати особливості структури каузативних конструкцій; 2) визначити основні способи вербалізації причинно-наслідкових відношень у прислів'ї; 3) описати головні трансформації пареміологічних текстів для максимальної активізації каузативного компонента в межах контексту.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Каузативність, яка відповідає логічній та філософській категорії причинності, об'єднує та виражає причинно-наслідкові відношення дійсності. Така реалізація відбувається на різних мовних рівнях (морфологічному, лексичному, синтаксичному) у каузативних ситуаціях, які не завжди представлені цілісними реченнями, а й можуть мати вигляд певного поєднання граматичних форм, безпосередньо пов'язаних між собою [4, с. 5]. Така каузативна ситуація складається принаймні з двох мікроситуацій – антецедента та консеквента, об'єднаних відношенням каузації, та утворює певний каузативний

ланцюг – форму побудови каузативної ситуації. Однак цей ланцюг не завжди містить усі компоненти каузативної ситуації та утворює в такому разі еліптичний ланцюг, котрий не обов'язково буде еліптичним граматично, оскільки йдеться про еліipsis лише на семантичному рівні [1, с. 32].

Каузативна ситуація містить антецедент (породжувальну ситуацію), а також консеквент (породжену ситуацію). До антецедента входять предмет антецедента (каузатор або агенс) – *ri*, а також каузуючий стан (засіб каузації) – *si*. Консеквент складається з предмета консеквента (об'єкт каузації, або пацієнс) – *rj* та каузованого стану – *sj*. Визначальна в цій конструкції – константа *k* (відношення каузації), яка і об'єднує дві мікроситуації, виступаючи каузативною зв'язкою [4, с. 6].

Найбільш значну роль у каузативній ситуації відіграє константа *sj*. Каузований стан – кінцева мета будь-якого каузативного ланцюга, його кінцева форма, яка зазвичай і становить інтерес для мовця та слухача. Каузуючий стан (засіб каузації) – лише проміжний фактор у причинно-наслідковій ситуації і тому рідко виходить на перший план [1, с. 32].

Аргументація – головна контекстуальна функція пареміологічних текстів, які вживаються як загальновідоме правило для підсилення та підтвердження певної думки. Прислів'я надають суспільно-політичному дискурсу іронічного або саркастичного відтінку, а також національного колориту, оскільки є мінімальними стереотипними текстами, які виступають логічним та завершеним у своїй формі висловлюванням [8, с. 240]. Роль константи *k* виконують переважно каузативні дієслова, причинові та наслідкові іменники [3, с. 15]. Це можна простежити на таких прикладах [2]:

Sie schwieg lange, was ihr den Vorwurf einbrachte, nichts zum Sozialabbau sagen zu wollen, doch dann brach es bei der Sozialdebatte aus Elisabeth Sickl heraus: «Zeigen Sie mir einen Sozialminister, der Leitungen verlegt, Böden ausmisst und ausmalt», rief die Sozialministerin den Abgeordneten zu: «Arbeit adelt und wenn es Häuselputzen ist.» (Kleine Zeitung, 22.09.2000).

У прислів'ї *Arbeit (ri) adelt (k)* каузативна ситуація виражається імпліцитно та утворює семантично еліптичний каузативний ланцюг, який у розгорнутій формі міг би мати такий вигляд: [Die Arbeit (si) eines Menschen (rj)] macht (k) [ihn/ sie (rj) edel (sj)].

Aus Schaden wird man klug. Im Fall der SPD gilt der Lehrsatz offenbar. Gerhard Schröder will auch nach dem Einbruch seiner Partei in Hamburg mit dem Spitzenthema Innere Sicherheit und populistischen Law-and-order-Parolen erst in den niedersächsischen und dann in den Bundestagswahlkampf ziehen (die tageszeitung, 24.09.1997).

У цьому разі каузативний ланцюг має таку форму: [Aus Schaden (si)] wird (k) [man (rj) klug (sj)]. В обох зазначених прикладах каузативна ситуація спрямована на набуття певної якісної ознаки, а ядром ланцюга є каузативні дієслова.

Früher Vogel fängt den Wurm, hofft offenbar SPD-Chef Kurt Beck. Mehr als zwei Jahre vor der Bundestagswahl 2009 hat er im «Stern»-Interview seinen Hut als Kanzlerkandidat in den Ring geworfen (Hamburger Morgenpost, 28.06.2007).

Каузативну ситуацію у прислів'ї формують агенс *Vogel (ri)*, каузуючий стан агенса *früher (si)*, відношення каузації *fängt (k)* та пацієнс *den Wurm (rj)*. Каузований стан (*sj*) виражений імпліцитно через фразеологічне значення прислів'я – «досягти успіху; отримати винагороду, прибуток».

Каузативна ситуація може виражатися й цілим складнопідрядним реченням зі сполучниковим чи безсполучниковим типом зв'язку:

Ist die Katze aus dem Haus, tanzen die Mäuse auf dem Tisch. So muss sich aktuell Angela Merkel fühlen. Während die Kanzlerin Kontakte in Indien knüpft, ist in der Heimat ein Hauen und Stechen ausgebrochen (dpa, 01.11.2007).

Каузативний ланцюг: [Ist die Katze (ri) aus dem Haus (si)] tanzen (k) [die Mäuse (rj) auf dem Tisch (sj)]. Фразеологічне значення прислів'я тісно корелює з вільним значенням усього контексту: [відсутність (si) керуючої особи (ri)] спричиняє (k) [певну поведінку (sj) підлеглих (rj)].

«Was uns nicht umbringt, macht uns stärker», behauptet auch der Landesvorsitzende Winfried Petzold, der mit Jürgen Schön gut bekannt war und selbst als einer der ostdeutschen Wackelkandidaten galt (die tageszeitung, 03.02.2006).

Каузативний ланцюг у цьому разі нееліптичний: [Was (ri) uns nicht umbringt (si)] macht (k) [uns (rj) stärker (sj)].

Речення не обов'язково має належати до складнопідрядних причини чи мети, а каузативне відношення виявляється у багатьох випадках імпліцитно, базуючись не на вільному значенні компонентів

ситуації, а саме на фразеологічному. Поєднання складників каузативного ланцюга, враховуючи обставини виконання дій, відбувається в свідомості і залежить від мовної компетенції, досвіду, знань та психічних особливостей людини [6, с. 3].

Як і всі інші класи фразеологічних одиниць, прислів'я можуть піддаватися певного типу модифікаціям, хоча згідно з дослідженнями, проведеними С. Б. Пташник, частка таких трансформацій саме у прислів'ях незначна [9, с. 129]. Дослідниця виокремлює серед модифікацій фразеологічних одиниць структурні, граматичні, контекстуальні та змішані форми трансформацій.

До структурних (формальних) модифікацій належать: а) субституція (заміщення одного з елементів фразеологічної одиниці іншою лексемою); б) розширення (введення до складу фразеологізму додаткової лексеми); в) редуція (утворення еліптичних форм фразеологізмів); г) узгодження (поєднання словосполучень з фразеологічним та вільним значенням); г) контамінація (злиття двох фразеологічних одиниць) [9, 82–103].

Серед граматичних модифікацій розрізняють морфологічні та синтаксичні трансформації. Контекстуальні трансформації об'єднують такі модифікації: а) реалізацію фразеологічного значення з подальшою актуалізацією вільного значення; б) вираження вільного значення в протиставленні з фразеологічним; в) одночасну реалізацію вільного та фразеологічного значення [9, с. 104–122].

Модифікації, за П. Бургером, поділяють на формальні та семантичні. Формальна модифікація пов'язана зі зміною форми прислів'я, тобто стосується його лексичного наповнення та морфосинтаксичної структури. Семантична модифікація націлена на зміну значення прислів'я без видимих перетворень зовнішньої форми фразеологізму. Ці типи модифікацій не завжди виступають у чистому вигляді, але й можуть бути представлені комбіновано [7, с. 159].

Формальна модифікація без семантичних змін володіє найменшим риторичним ефектом та використовується для кращої синергії прислів'я з загальним контекстом. Можливостей для утворення чистої формальної модифікації небагато, а досягається вона переважно введенням прикметників:

(6) *Der Ton macht freilich die Musik: So berechtigt und notwendig die meisten Spar- und Reformmaßnahmen sind, die Stoiber gestern im Landtag vorstellte, so sehr vermisste man ein Wort der Selbstkritik (Nürnberger Zeitung, 07.11.2003)*. Вихідна форма прислів'я *Der Ton macht die Musik* розширена лексемою *freilich*, однак не зазнає при цьому зміни семантичної.

(7) *Januar zum Greifen nah. Deswegen ist die gefühlte Legitimation größer als die Mehrheit. Jedenfalls erklärte man den Wortbruch zum klugen politischen Pragmatismus. Der Zweck heiligte alle Mittel, auch deren Kollateralschäden (Die Zeit (Online-Ausgabe), 20.03.2008)*. Початкова форма прислів'я *Der Zweck heiligt die Mittel* вжита в іншій часовій формі (претериті), а *die* → *alle* також без семантичних змін.

Семантична модифікація без формальних змін виражається переважно у протиставленні переносного та прямого значення фразеологічних одиниць або через використання еліптичних форм прислів'я [7, с. 160].

Найчастіше трапляється формально-семантична модифікація, яка досягається здебільшого за допомогою субституції. Один з елементів прислів'я замінюється іншою лексемою для більш органічного узгодження з контекстом [2]:

(8) *Partei-Adel verpflichtet* (вихідна лексема *Adel* → *Partei-Adel*): *Da hat es schon eine innere Logik, dass die engagierte Ärztin und SPÖ-Gesundheitssprecherin Elisabeth Pittermann, Tochter des ehemaligen SPÖ-Vorsitzenden und Vizekanzenlers Bruno Pittermann, zur neuen Gesundheitsstadträtin berufen wird (Salzburger Nachrichten, 12.12.2000)*.

(9) *Der Wahlkampf heiligt die Mittel* (вихідна лексема *der Zweck* → *der Wahlkampf*). *Auch in der Landeshauptstadt ist dies eine traurige Wahrheit, wie die Parteien zur Zeit belegen. Seit Wochen kocht die CSU das Thema Asylrecht auf großer Flamme, und die Münchener SPD hält auf ihre Weise dagegen. Leidtragende sind jene, die sich am wenigsten wehren können, die Asylsuchenden selbst (Nürnberger Nachrichten, 02.10.1990)*.

(10) *Nicht die Politik verdirbt den Charakter* (вихідна лексема *Geld* → *die Politik*), *sondern schlechte Charaktere verderben die Politik (Niederösterreichische Nachrichten, 27.06.2007)*.

(11) *«Gelegenheit macht Mörder»* (вихідна лексема *Diebe* → *Mörder*) *so kommentierte am Dienstag Wissenschaftsminister Caspar Einem das Ergebnis einer von ihm initiierten Studie zum Thema «Privater Waffenbesitz und Bereitschaft zum Waffenverzicht». Es gebe «einen zahlenmäßigen Zusammenhang zwischen privaten Waffen und mit diesen herbeigeführten Todesfällen» (Tiroler Tageszeitung, 15.04.1998)*.

У всіх випадках відбувається заміщення вихідного компонента прислів'я тією лексичною одиницею, яка найбільш точно відповідає загальному контексту висловлювання.

Висновки. Причинно-наслідкові відношення виражені в каузативних ситуаціях, ядром яких переважно виступають каузативні дієслова. Прислів'я надають суспільно-політичному дискурсу іронічного або саркастичного відтінку, а також національного колориту та слугують для підсилення аргументації. Пареміологічні тексти можуть піддаватися певного типу модифікаціям, однак останні не спричиняють втрати каузативного компонента як такого, а лише приводять до заміни агенса, пацієнса, каузуючого або каузованого стану, що впливає і на формальну, і на семантичну якість прислів'я.

Перспективи подальшого дослідження. Один із перспективних напрямів дослідження каузативності в мові – використання дискурсивного аналізу під час вивчення особливостей реалізації цієї категорії, на що і буде спрямовано подальші дослідження.

Джерела та література

1. Глушук-Олея Г. І. Способи вираження каузативності в сучасній іспанській мові : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.05 / Глушук-Олея Ганна Ігорівна. – К., 2011. – 214 с.
2. Офіційний сайт лінгвістичного корпусу SprichWort-Plattform [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sprichwort-plattform.org/> – 19. 03. 2013р.
3. Кононова Д. В. Реалізація «каузативності» в сучасному англomовному дискурсі / Д. В. Кононова // Сучасні тенденції розвитку мов : науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. – Вип. 1. – Серія 9. – С. 13–18.
4. Неद्याлков В. П. Типология каузативных конструкций / В. П. Неद्याлков, Г. Г. Сильницкий // Типология каузативных конструкций: морфологический каузатив. – Л. : Наука, 1969. – С. 5–19.
5. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К., 2010. – С. 13, 225, 539–540.
6. Яценко Т. А. Каузація в російській мові: онтологія та концептуалізація: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / Т. А. Яценко. – К., 2007. – 24 с.
7. Burger H. Phraseologie: eine Einführung am Beispiel des Deutschen / Harald Burger – [4., neu bearb. Aufl.]. – Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2010. – 239 s.
8. Grzybek P. Sinkendes Kulturgut. Eine empirische Pilotstudie zur Bekanntheit deutscher Sprichwörter / Peter Grzybek // Wirkendes Wort. – 1991. – № 2. – S. 239–264.
9. Ptashnyk S. Phraseologische Modifikationen und ihre Funktionen im Text: eine Studie am Beispiel der deutschsprachigen Presse / Stefaniya Ptashnyk // Phraseologie und Parömiologie. – Baltmannsweiler : Schneider Verlag Hohengehren, 2009. – Bd. 24. – 264 s.

Бараняк Марія. Языковая реализация каузативности в немецких пословицах (на материале общественно-политического дискурса). В статье сделана попытка исследовать способы языкового выражения каузативности в немецких пословицах, представленных в общественно-политическом дискурсе. Вербализация причинно-следственных отношений в каузативных конструкциях возможна на разных уровнях языка, однако одним из наиболее перспективных аспектов изучения данной проблемы является анализ реализации каузативности на уровне дискурса и в пословицах как самостоятельных микротекстах в частности. Каузативная цепь в пареміологічних текстах преимущественно эллиптическая с точки зрения семантики. В данной статье рассматриваются также различные виды модификации фразеологических единиц в дискурсе.

Ключевые слова: каузативность, каузативная ситуация, каузативная цепь, пареміологіческий текст, модификация.

Baraniak Mariya. Lingual Expression of Causation in German Proverbs (Based on Sociopolitical Discourse). The article presents an attempt to research different means of lingual expression of causation in German proverbs in sociopolitical discourse. The implementation of causative-consequential relations in causal constructions is represented on different language levels, though one of the most promising aspects of this problem is the research and analysis of causation in discourse as well as in proverbs that are defined as independent microtexts. The causal chain in paremiological texts is mostly semantically elliptic. The given article dwells upon various types of modification in phraseological units represented in sociopolitical discourse.

Key words: causation, causal situation, causal chain, paremiological text, modification.

Стаття надійшла до редколегії
5.03.2013 р.